

sellable per a investigadors i estudiants de doctorat que ja estiguin familiaritzats amb els textos bàsics de la sociologia de les migracions nord-americana i europea.

Referències bibliogràfiques

BELTRÁN ANTOLÍN, Joaquín (2003). *Los ocho inmortales cruzan el mar: Chinos en Extremo Occidente*. Barcelona: Bellaterra.

BONACICH, E. (1973). «A Theory of Middleman Minorities». *American Sociological Review*, núm. 38, p. 583-594.

KLOOSTERMAN, R. (2000). «Immigrant Entrepreneurship and the Institutional Context: a Theoretical Exploration». A RATH, J. (ed.). *Immigrant Businesses: The Economic, Political and Social Environment*. Nova York: Saint Martin Press, p. 90-106.

WILSON, K.; PORTES, A. (1980). «Immigrant Enclaves: An Analysis of the Labor Market Experiences of Cubans in Miami». *American Journal of Sociology*, vol. 86, p. 295-319.

GARCÍA BALLESTEROS, Aurora; GARCÍA ESCALONA, Emilia, HERNANDO SANZ,

Felipe; JIMÉNEZ BLASCO, Beatriz; MARTÍN JIMÉNEZ, Ana; MAYORAL JIMÉNEZ, Milagros; PÉREZ SIERRA, Carmen; REDONDO GONZÁLEZ, Ángela; SASSANO, Silvana; VIÑAS BENEÍTEZ, Gregorio (2006). *Inmigrantes Emprendedores en la Comunidad de Madrid*. Madrid: Comunidad de Madrid. Consejería de Economía e Innovación Tecnológica. Dirección General de Economía.

SERRA DEL POZO, Pau (2006). *El comercio étnico en el distrito de Ciutat Vella en Barcelona*. Barcelona: Fundació La Caixa.

SOLÉ, Carlota; PARELLA, Sònia (2005). *Los negocios étnicos. Los comercios de los inmigrantes no comunitarios en Cataluña*. Barcelona: Fundació CIDOB.

SOULÉ, Carlota; PARELLA, Sònia; CAVALCANTI, Leonardo (2007). *L'empresariat immigrant a Espanya*. Barcelona: Fundació La Caixa.

Pau Serra del Pozo

Universitat Autònoma de Barcelona
Departament de Geografia

BOLÒS, Jordi

Els orígens medievals del paisatge català: L'arqueologia del paisatge com a font per a conèixer la història de Catalunya

Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004, 462 p.

Textos i Estudis de Cultura Catalana, 100

ISBN 84-8415-647-8

[N'hi ha un altre tiratge: Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, LXIV), ISBN 84-7283-745-9]

Amb aquest treball, més que a confeccionar una síntesi, Jordi Bolòs aspira a fer una «guia» de les recerques efectuades fins ara en el domini de l'arqueologia del paisatge i escampar-ne, així, la metodologia. L'autor, historiador medievalista prou reconegut, passa pel sedàs tot allò que ha

estat fent en matèria d'arqueologia medieval als Països Catalans en general, no només estrictament al Principat, en la perspectiva europea dels darrers cinquanta anys, ben bé des de la llavor sembrada per W.G. Hoskins (1955). És, doncs, un exercici d'estat de la qüestió dret i fet.

Ja d'entrada cal advertir que, tot i els comentaris, ben positius, envers els mètodes de l'*arqueologia espacial* (Hodder, Orton, 1990), no és pas aquesta la pista per la qual discorre el llibre. Més aviat, abona una forma d'*arqueomorfologia* entesa com la «valoració i interpretació de les deformacions que trobem fossilitzades en el paisatge actual» (p. 24). L'activitat de l'arqueòleg medieval és definida, sobretot, per l'ús d'un utilatge documental específic: el treball de camp amb mapes, ortofotos i GIS, per bé que contrastats amb els documents d'arxiu, la toponímia, les excavacions de jaciments, etc. Els cent quaranta-set mapes que acompanyen el text, dibuixats expressament pel mateix autor amb claredat resplendent, remarquen aquesta orientació instrumental.

Amb les tints tan pujades de to per la metodologia i les tècniques, podem explicar-nos alguna cosa? On cal anar a parar? L'aproximació del coneixement que persegueix l'arqueologia medieval és prou clara. El paisatge és el text en el qual hem de llegir les paraules que hauran de desvetllar-nos, en darrer terme, l'interès «per les relacions existents entre aquest paisatge i la societat. No podem oblidar que la majoria dels canvis esdevinguts en el paisatge són fruit de canvis econòmics, socials, polítics i, fins i tot, religiosos. L'eix conductor del llibre serà precisament establir relacions entre un paisatge, que no és estàtic, i una societat que tampoc no ho és» (p. 23).

L'edat mitjana de Bolòs es descargola durant mil anys amb rebrecs assenyalats per grans canvis, no pas instantanis, els quals tindrien els seus paroxismes més significats en la successió següent: vers l'any sis-cents, damunt la trencadissa romana; en iniciar-se l'època islàmica, al segle VIII; durant el període central dels segles carolingis, i la feudalització de finals del segle XI, per saltar a la crisi de mitjan XIV. Malgrat que es basa en una «història de bifurcacions» que incideixen pregonament en les formes territorials, admet i documen-

ta l'existència de transformacions de llarga durada.

Els setze capítols que classifiquen els treballs d'arqueologia medieval efectuats fins a la vigília de l'edició del llibre, es poden agrupar en tres grans blocs. En el primer, s'hi exposen els conceptes fonamentals sobre els quals cal analitzar l'articulació dels espais i dels paisatges medievals. Són els capítols dedicats a fixar la significació dels límits i les demarcacions dels espais fiscals i de domini polític de tota mena; en definir els espais pobletans com a unitats econòmiques i ecològiques, i en remarcar els llocs centrals com a referents de la jerarquització d'espais per la seva atracció comercial, jurisdiccional i administrativa. Poc hi falta, de vegades, per afirmar que tot plegat és animat per una vida pròpia. Fixeu-vos, si no, en l'afirmació que Bolòs destaca d'Eric Vion (1989, p. 69) en defensar la primacia dels estudis de les xarxes viàries: «la xarxa de camins actuals s'ha constituït a base de l'amuntegament d'estrats successius i conté en ella mateixa els testimonis de la seva pròpia història» (p. 25-26).

Per altra banda, la conceptualització dels indrets pobletans com a espais econòmics es fonamenta en la complementarietat ecològica de conreu, bosc i pastura: «Un lloc de poblament ha de tenir un territori que en depèn, territori que, fins i tot abans que s'establissin els límits parroquials —com hem dit molt sovint en època carolíngia—, ja podia existir. La zona d'influència de qualsevol establiment humà normalment no anava gaire més enllà dels 5 kms., espai que hom podia recórrer amb si fa o no fa una hora de camí. Dins d'aquesta àrea, com veurem, hi havia d'haver un espai destinat a conreus, un espai destinat a pastures, una zona de bosc, etc. L'existència d'un poble suposava l'existència d'una comunitat que podia compartir els espais comunals que hi havia als termes pobletans» (p. 103). D'aquests nuclis cel·lulars de comunitats pageses, en sobresurten els llocs centrals, «[...] un

indret on es fan unes funcions que no es fan en els llocs de poblament que hi ha al seu voltant» (p. 127). I hi afegeix: «el concepte de lloc central, creat pels geògrafs per a comprendre la centralització d'unes certes funcions, té un interès molt gran per a comprendre l'organització del territori, per a arribar a saber, per exemple, per què algunes poblacions eren més grans que les altres» (p. 146).

El segon bloc de capítols, des del sisè fins al dotzè, és dedicat als treballs que han estudiat, en detall, la configuració d'entitats de poblament i, més en general, de l'evolució de l'establiment de població en el territori a l'edat mitjana. Aquesta evolució abasta tot el mil·lenni: des de la fragmentació i l'aïllament de les vil·les romanes, fins a la sedimentació dels pobles baixmedievals constel·lats per un rodal de masos, tot plegat resultat ensems de l'aglevament i l'esmicolament dels vilars carolingis, mostra resplendent del poblament semidispers altmedieval.

El capítol introductori d'aquest bloc, «Les formes de poblament i morfologia dels pobles», és dedicat a la presentació d'un model ideat per B. K. Roberts (1987) per valorar les qualitats intrínseques i extrínseques que caldria tenir presents de l'indret en el qual es va efectuar un assentament humà medieval. És com una ampliació de l'anàlisi «emplaçament-situació» més clàssica. Bolòs se'n servirà repetidament per guiar l'exposició dels treballs aplegats en els capítols d'aquest bloc.

Ben bé quatre capítols tracten sobre les solucions urbanístiques formals adoptades, ací i allà, per resoldre les diverses combinacions d'assentament dels edificis de la parròquia, del castell, de la plaça, etc., en el camp obert o, sobretot, dintre d'un clos emmurallat. Els fenòmens d'encastellament i d'ensagrament són descrits i exemplificats a bastament en els textos i els mapes. Una pregunta crucial, de com es passà dels vilars altmedievals als masos de la baixa edat mitjana, però,

no té una resposta contundent. S'hi aporten hipòtesis diverses, tant de caire de generació espontània, com de reorganització de la parcel·lació planificada pel senyor del lloc (p. 255-56). L'autor es decanta per aquesta darrera: «[...] els grans enemics dels vilars no foren ni el relleu, ni el clima, ni l'interès dels pagesos, sinó els senyors feudals que després de l'any 1000 controlaren el territori, tant a la Catalunya oriental, com a la Catalunya Nova?» (p. 264).

En el capítol que clou aquest segon bloc, «Els pobles que creixen, els que canvien i els que decauen», es recapitula sobre els canvis de poblament des de la desintegració de la vil·la romana fins als masos rònecs de les acaballes del segle XIV. Insisteix en la transcendència de la feudalització per a la formalització de la pauta de poblament que subsistirà per molts segles: ensagrament, encastellament i emmament. Serien els tres pilars territorials del nou ordre creat pels senyors feudals, sense que hi hagi, però, cap visió de conjunt que les lligui clarament. Més que en qualsevol altre lloc del llibre, aquest bloc reflecteix el tarannà didàctic i alliçonador de Bolòs envers el jove investigador o l'estudiós local. Per exemple, en motivar la recerca de pobles abandonats, dóna pistes com ara: consultar a la gent del país, conèixer la contrada, estudiar els documents, fer el buidatge de la bibliografia local i dels repertoris generals sense oblidar la Catalunya romànica, emprar mapes i ortofotomapes... I un consell: «[...] de vegades, com que sabem el futur, ens costa de posar-nos en la mentalitat de la gent de l'època» (p. 273).

El tercer bloc de capítols tracta, en conjunt, de les transformacions dels territoris que envoltaven els assentaments de les comunitats rurals i pobletanes estudiades en el bloc anterior, tant pel que fa als camps i els conreus, com als boscos i les pastures. L'objectiu és, altra volta, descobrir i analitzar les traces territorials de les ocupacions medievals que ens han restat

fins avui dia. L'autor renuncia, però, ja d'entrada, a l'assoliment de conclusions sobre el processos que lligaven la comunitat i el seu entorn, en la hipòtesi de complementarietat econòmica i ecològica enunciada en el primer bloc, atès el poc gruix dels estudis particulars realitzats fins ara. És potser per això que, al final de cada capítol, hi proposa índexs de recerca en la línia de «com pots estudiar el teu poble», tan sovintejats en la història de la geografia catalana del segle XX, sobre sèquies i molins, vies de comunicació i ponts, fargues i bòviles, etc., a manera de convidada fraternal als estudiosos locals per afegir-se al moviment.

El bloc es remata amb un capítol dedicat a «les ciutats i les viles», el qual, sense pretensions de totalitat «sí que podem acostar-nos a alguns elements del paisatge urbà que es poden estudiar segons una metodologia semblant a la usada per a estudiar el paisatge del món rural» (p. 427). Aquesta aproximació s'orienta, sobretot, vers l'anàlisi del teixit parcel·lari actual com a dipositori d'informació d'arrel medieval. Un enfocament, doncs, que no s'aparta, substancialment, de l'exordi d'Eric Vion citat ratlles amunt. L'accent de l'anàlisi recau en l'evolució medieval dels principals nuclis urbans de Catalunya amb un apartat especial dedicat a Barcelona.

A tall de cloenda, però no de conclusions —no són pas imprescindibles en un estat de la qüestió—, Jordi Bolòs fa balanç del present i arrisca pronòstics de futur sobre els estudis d'arqueologia del paisatge. És del parer que els estudis de la història del paisatge han començat tard a Catalunya. En aquesta tessitura, Bolòs té confiança en l'avenir, perquè «Catalunya és un país ple d'estudiosos que s'interessen per la història de llur localitat. Amb aquest llibre, he intentat mostrar que els estudis d'arqueologia del paisatge poden ésser una altra manera de conèixer aquesta localitat» (p. 453). L'engrescament també s'abona amb l'esperança de desenvolupar

els estudis del paisatge com a lloc de trobada entre els historiadors i els geògrafs, com passa en uns altres països de fa temps. Certament, amb un únic geògraf indígena citat al llarg del llibre, el professor Joan Vilà-Valentí (1973), per les seves aportacions a l'estudi de la transhumància efectuades entorn de 1950, i amb una referència incidental als professors Salvador Llobet i Antonio Gómez Ortíz (1989), podem restar ben escèptics sobre l'èxit de la desiderata de Bolòs, sense voler entrar, de cap de les maneres, en picabaralles gremials estèrils. Tanmateix, el devessall bibliogràfic citat al final de cada capítol serà de gran utilitat com a punt de partida per a les recerques futures que l'autor ha fonamentat a gratient en aquest llibre. Els geògrafs, repetim-ho, no n'haurien d'estar al marge. Les frases de valoració endossades a diverses obres, amb qualificatius prou expressius (*fonamental, magnífica, important, notable, detallada*, etc.), són d'un gran ajut per orientar-s'hi. És de doldre, en canvi, l'absència d'índexs. No n'hi ha ni de mapes ni d'anàlisis de tota mena (de persones, de temes i de llocs).

En l'apartat final, titulat «El paisatge, els esdeveniments i el poder», l'autor reflexiona sobre l'objectiu darrer enunciat en començar el llibre: «la història de l'edat mitjana gairebé tota la història, fins a l'actualitat és en gran part una narració de processos d'aquells que desposseïren i destruïren i d'aquells altres que foren dominats i desposseïts dels béns, dels drets i de llurs cultures» (p. 458). I, en una dimensió presentista prou escasent, hi afegeix que «[...] hem d'ésser conscients del que representaren, per tal de poder ésser més crítics amb els processos que s'esdevenen actualment d'immigració forçosa, de colonització o de control polític, econòmic o cultural d'uns pobles sobre els altres» (p. 459). Sempre en aquest to positiu de meditació conseqüent, val a dir que, en arribar a la darrera plana, sorprèn llegir-hi: «una de les acu-

sacions que s'han fet als estudis d'arqueologia del paisatge és que només es preocupen de les realitats materials, de vegades molt concretes, fins al punt d'oblidar-se dels homes, que són de debò els protagonistes de la història». A què fa cap la posada en guàrdia? És un reflex de debilitat de la disciplina? No hauria pas de ser així, perquè «de fet, quan ens fixem en els canvis esdevinguts en els elements del paisatge, ja donem molt més protagonisme a l'home que és qui els provoca». Posem per cas, els processos d'encastellament, ensagrerament i emmasament, tractats àmpliament en el llibre, foren motivats per «les relacions existents entre les classes poderoses i els pagesos».

Però si bé els canvis formals no es poden entendre deslligats dels canvis socials, aquesta obra demostra, de totes passades, que una indagació en el sentit invers també pot ser beneficiós. En definitiva, «amb aquest llibre hem intentat de demostrar que és possible llegir els testimonis de molts d'aquests canvis en el paisatge actual, sobre el terreny o en els mapes i els ortofotomapes» (p. 460).

BURGHOUWT, Guillaume

Airline network development in Europe and its implications for airport planning

Aldershot: Ashgate Publishing, 2007, 287 p.

ISBN: 978-0-7546-4506-1

En un moment en què el transport aeri ha deixat de ser un luxe gràcies a les aerolínies de baix cost i en què el protagonisme que han adquirit als mitjans de comunicació no té precedents, el llibre del geògraf neerlandès Guillaume Burghouwt analitza el desenvolupament de la xarxa europea d'aviació i el seu impacte en la planificació aeroportuària. Més concretament, l'objectiu del llibre és avaluar i descriure fins a quin punt les aerolínies han reconfigurat les seves rutes des de la desregulització del mercat europeu de

Referències bibliogràfiques

- HODDER, I.; ORTON, C. (1981). *Spatial Analysis in Archaeology*. Versió castellana: *Análisis espacial en Arqueología*. Barcelona: Crítica, 1990.
- HOSKINS, W. G. (1955). *Making of the English Landscape*. Londres: Hodder and Stoughton.
- LLOBET, Salvador; GÓMEZ ORTIZ, Antonio (1989). «Significació agrària i històrica dels "marges" en el Vallès. El regadiu», a AADD. *Los paisajes del agua*. València.
- ROBERTS, Brian K. (1987). *The making of the English village: A Study in Historical Geography*. Londres: Burnt Mill.
- VILÀ-VALENTÍ, Joan (1973). *El món rural a Catalunya*. Barcelona: Curial.
- VION, Eric (1989). «L'analyse archéologique des réseaux routiers: une rupture méthodologique, des réponses nouvelles», *Paysages découverts*, núm. 1. Lausana, p. 67-99.

Pau Alegre

Universitat Autònoma de Barcelona
 Departament de Geografia
 Pau.alegre@uab.cat

l'aviació, analitzar com aquests canvis de la xarxa han afectat la jerarquia dels aeroports i com la planificació aeroportuària ha d'afrontar els canvis de comportament de les aerolínies. D'aquesta manera, el llibre s'estructura en tres parts: la primera, que analitza quins han estat els canvis en les xarxes de les aerolínies europees (capítols 2, 3, 4, 5 i 6); la segona, que avalua la relació entre les xarxes de les aerolínies i la qualitat de les xarxes dels aeroports europeus (capítol 7); i la part final, que adreça la importància de la planificació